

1904.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVIII.
КНИЖКА XI. ЗА ПАДОЛИСТ

ЗМІСТ.

АНДРІЙ ПАРАЩАК: Із поезій I—II.....	89
ЛЕОНІД ГРОТА: Байки I—III.....	90
МАКСИМ ОЛІЙНИК: От тобі школа.....	92
ГРИЦЬКО КЕРНЕРЕНКО: Щлюше зілле.....	95
ОРИЩИН: В горальні.....	100
ІВ. КАЛЕНИЧЕНКО: Лихо за лихом.....	103
ІВАН ОХРИМОВИЧ: Чари.....	123
ГР. КОВАЛЕНКО-КОЛО- МАЦЬКИЙ: З Кавказу на Україну	135
Новочасна польська сатира	145
З дороги.....	163
ЮРІЙ КАРАСЕК: Миліттин гай.....	172
ВОЛОДИСЛАВ ОРКАН: Костка Наперський....	176
АДАМ АСНИК: Із поезій I—IV.....	183
—	
ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ: Київське історичне то- вариство Нестора-лі- тописця.....	65
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: З сучасного робітниць- кого руху (Кон. буде)	73
П. ВАГЛЕР: Новітні вигади в ста- рині (Конець).....	101
NON EVANGELIUS: Шевченко і критики..	116
Хроніка і бібліографія...	130

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Володислав Оркан.

КОСТКА НАПЕРСКИЙ.

НАРИС ДО ПОВІСТІ.*)

Було се 1651 р. в столиці Підгаля, Новім Торзі. Мали вішати двох проводирів опришків: Ченца і Савку. Були се славні юнаки, хоч із опришківськими інстинктами. Через те звістка про їх спіймане розійшла ся миттю по Підгалю, а в день кари вібрала ся на ринку сила народу з околиці. Вела їх туди не сама цікавість.

Звісно: опришківство було почесним занятєм; опришок мав велике поважанє серед людей. Як чесні христіяни, прийшли на їх похорон. Шибениця була природною смертю для опришка. Вішанє

*) Кілька літ тому д. Вл. Оркан, гостюючи у Львові з нагоди вистави руським театром його драми »Скапаний сьвіт«, проводив вечір у товаристві руської молодіжи, де й я мав нагоду познайомити ся з ним. Між иньшим зійшла тоді розмова на Костку Наперского, на якого тоді була звернена увага польської публіки драмою Яна Каспровича. Д. Оркан досить остро критикував ту драму доказуючи, що Каспрович хибно зрозумів не лише центральну фігуру, Костку, але й його сподвижників. Уже тоді молодий польський письменник розвивав перед мною свої погляди на Наперского зовсім подібні до тих, які висловлено в осььому нарисі, що був надрукований в одній із остатніх книжок краківського журналу „Крутука“. Справді, історія Наперского дуже добре надаєть ся до широкої історичної повісти, особливо в тій формі, як спрепарував її д. Оркан. В очах історика се оповіданє не всюди видержує критику. Те, що Наперский був сином Володислава, зовсім не така певна річ, як би виходило з оповіданя Оркана. Коли Костка до смерти батька жив при дворі, то з огляду на те, що Володислав умер з початку 1648 р., а бунт Костки почав ся в початку 1651, на його побут у домі Костків, на студії за границею, любовні авантури і т. и. лишаєть ся дуже мало часу. Одинокую доси історичну монографію про Костку Наперского написав проф. Л. Кубаля в своїх »Szkicach historycznych«, але він визискав при тім далеко не всі доступні нам жерела не то рукописні, але навіть друковані (взяти хоч би віршованє оповіданє Бялобоцкого і и.). — *Ів. Фр.*

зовсім не плямило. Була навіть пословиця між гірняками: На шибениці не вішають свиний, але людей.

Прийшли тому запротестувати проти прав, яких не могли ніяк признавати в розумах, бодай сумною мовчанкою.

Зібрали ся отже скупченою громадою на ринку і балакаючи між собою невесело, вижидали години, в якій мала відбутися відповідно до приказу езекуція на опришках. На ринку були й опришки. Замішані в юрбі, убрані в звичайні одяги для непізнання, вештали ся поміж людьми і не могли собі місця дібрати від тяжкої безрадности. Думали: Чи не вдало би ся підпалити місто з котрого боку? Або знов: Чи не вдало би ся яким чудом відбити їх? Але ніякої ради ні звідки; снували як чорні тіні посеред ліса людей. А година надходила... В кінці дано знак езекуції. Острах розсів ся тишею серед юрби. І тільки чути було якесь невідоме стуканє, мов би гатив хто скривавленим кулаком у крату — а може так здавало ся, може так серця стукали людям у грудях — і чути було ще дзвоненє дзвонів, що шило понад містом.

В тій хвилі появил ся на ринку новоторський підстароста, Здановский. Біля нього йшов молодий чоловік, незвісний гірнякам, не великий і худенький, убраний в одяг чужинця, з дивно блідим лицем, якому додавали ще блідости: чорна борода, пристрижена в клин зі шведська, і довгі чорні кучері. Отсей молодий чоловік, присутний з підстаростою при езекуції, звернув ся до мійської ради, коли вже мали закладати опришкам на шиї стрички, зі спокійними і холодними словами:

— Як королівський полковник вербую тих двох юнаків і відбираю їх від смерти і всякої кари.

Хвилька тиші — і оба опришки вільні кинули ся йому до ніг, а юрба піврана безмірною вдячністю загриміла голосом, що стрясав мури:

— Най живе наш полковник! Най живе! Най живе!

Полковник видно очікував тої хвилини, бо в його, спокійного доси, очі розжеврили полумям, а від того полумя почало ясніти й лице. Він вискочив на найблизшу бочку і звернений до юрби почав горячо говорити, як молодий бог.

Його мова плыва по серцях, як полумя по сухім лісі. І як під подувом вітру розходітують ся найгрубші дерева, так розході-

тали ся душі слухачів і почули міць. Коли скінчив — розніс ся в друге грім із тисячі грудий:

— Най жне наш полковник! Наш спаситель! Наш воєвода!..
І залунав відголос аж до Татрів, другий аж по Вислу.
Тим буцім то полковником був Костка Наперский.

* * *

Станіслав Костка, що звав ся опісля Наперским, а надто Олександром Львом, графом із Штернбергу, був побічним сином короля Володислава IV, уродженим від шляхтянки Бзовскої.

Зразу виховував ся в батьківськїм домі. По смерти батька не мав одначе що робити у дворі. Королем вибрано його стрія, Яна Казимира. Його віддано на вихованє до дому Костків, дуже побожної родини, в якої походив сьв. Станіслав Костка. Коли дійшов до літ, зник із того дому і пропав, і чутка загибла про нього.

Є ріжні здогади, де міг обертати ся. Одні кажуть, що втік на Запороже, другі знов, що поїхав до Парижа і пробував там при королівськїм дворі (бо його знали французські послї як сина Володислава), що там мав багато любовних авантур та поєдинків; навіть ходила байка, що пізнійше приїхала за ним аж на Підгалє якась блїда Дїяна... Найможливіший одначе здогад, що він був у Німеччині в якомусь університеті та що там студював сьвіжі події в Англії (повстанє Кромвеля) і недавно здушену в Німеччині „хлопську війну“; при тім слїдив уважно за подїями в Польщі.

В кінці появляє ся на Підгалю, в часі, коли найбільша хмара зависла над Польщею, коли майже вся шляхта вийшла з границь Польщі в королем Яном Казиміром проти Хмельницького. Зупиняєть ся в домі Здановского, підстарости в Новім Торзі, представляючи себе королівським полковником, що має порученє вербувати гірняків.

Чому як раз прийшов на Підгалє?

Звісно: Новий Торг був королівщиною, нарід був тут вільний, безпанський, непритуплений неволею, незломаний страхом, лакомий на волю і легко запальний до діла. При тім гірняки любили короля — бо часто в суперечках із підстаростами звертали ся до короля, як до свого пана, а король ставав по їх стороні — отже й королівський син міг почувати себе між ними як дома.

А що став і розгостив ся в домі Здановского, може й сей здогад бути правдою: що його мама була за Здановским.

Звідси роззирає ся довкола і в дивним психологічним прочутєм винаходить двох незвичайних людей, втаємничує їх у свої ближші наміри і пориває їх за собою.

Були то: Лентовський, війт із Чорного Дунайця, званий загально „маршалком“, бо нераз проводив хлопам у бунтах проти підстарости; як заможний господар мав велике поважане між людьми; як маршалок мав послух на цілім Підгалю; навіть опришківські громади підлягали йому. Другий: Радоцький, ректор із Пціма, який вірив, що основа Христової науки випала з людських сердець, а церков стала пустим домом, опертим на обрядах.

Ті дві особи віддали ся цілим серцем Наперському. Лентовський збрав своєю повагою гірняків, скликав розсіпані опришківські громади — а Радоцький пішов між нарід із фанатизмом у душі, йшов невпинно від села до села, як божий апостол, і голосив, що появил ся післанець Христа, який приверне на землю прогнану справедливість...

Наперський забирає Чорштин і пише листи: до Гембіцького, краківського єпископа, аби прислав йому як найшвидше військо й амуніцію, аби він міг забезпечити Чорштин перед сподіваним нападом Раковція і боронити йому переходу до Польщі; до короля Яна Казіміра, до табору, щоб йому прислано з королівської вербункової каси гроші на вербунок, який він думає робити в гірняків і Угрів. Рівночасно видає універсали до хлопів. Ось один із таких універсалів:

„Мир Господній! — Всім у загалі і кождому з окрема, вірним Й. К. Милости підданим нашого милостивого Пана, при добрім здоровлю від Господа всемогучого съвятої волі і свободи бажаю, подаючи до відомости, щоб ви як найшвидше горнули ся під мої крила під Чорштин, при пцімським Пану Ректорі як полковнику, який вас приведе до мене і буде вам начальникувати, даючи вам усім інформації. Й. К. Милість обіцяє різні вільности всім тим, що тепер будуть стояти при мині. А ви й самі старайте ся вибити ся з тої тяжкої неволі, коли маєте нагоду. Мають вони вас зводити на ніщо, лїпше, щоб ви їх звели. Досить наїли ся вже вас ті Панки, що аж ваш плач кличе о пімсту до Бога. Тому, відписуючи вже другий раз Й. Милости Пану Ректорови, видаю сей універсал, перестерігаючи вас у тім, аби ви, як маю поручене від Його Милости Короля, не вірили ніяким універсалам, хоч би з печаткою і підписом Його Королівської Милости, бо він мусить їх

видавати в страсі перед шляхтою. Але ми робім, що маємо робити, як найшвидше і на сьв. Івана підемо під Краків. Я порозсилав уже всюди універсали до хлопів, які радо ставлять ся в Новім Торзі, а пан Станіслав Маршалок буде їх полковником. Лише прошу, щоб ви йдучи через Новий Торг не тикали Його Милости пана Здановского і тих усіх сіл, в яких побачите вінці на тичках. Костелам також, прошу, щоб була оборона, бо ми будемо бороти ся за Бога і людську кривду.

Дано в Чорштині, 22 червня, 1651 року“.

Знаючи прихильність гірняків до короля, не каже, що виступав проти короля, полишаючи се на пору, коли сам об'явить себе сином короля.

Нарід збираєть ся в цілого Підгаля. І не лише в Підгаля, в цілого воєвідства. Від Осьвенціма, Реглец, Затора вийшли цілі села з війтами на чолі, які вже потім не вертали, побоюючи ся панів, а ті місцевости заселено опісля німецькими кольоністами.

Припадок хотів, що пробоц із Шафляр доглянув якісь листи, писані Наперским, дав зараз знати про їх зміст єпископови, а той доміркував ся планів Костки. Як найшвидше вислав кілька соток кавалерії під Чорштин, аби взяли Наперского. Але облога скінчила ся нічим. Наперский описав її віршом повним гумору, і переслав той вірш Здановскому.

Лентовский збирав у Чорнім Дунайци щораз більшу силу народу. Не був се звичайний розрух, як видно хоч би в листу єпископа Гембіцкого, висланого по тій облозі під Берестечко до табору, до краківського каштеляна:

„З Кракова, дня 26 червня, 1651.

Чорштин занято і обсаджено опришками. На першу звістку вислано людей, аби придавили огонь, але вони не вдіяли нічого і подумя жевріє, бо хлопство бунтуєть ся. Для любови і поратования вітчизни приїздить В. М. П. до Кракова, поруште шляхту, що лишила ся дома, зберім ся і радьмо про способи, які можливі, аби ми не зазнали утиску. Я вислав знов учора 280 піхотинців, аби пробували добути той замок, але не бачу можности. Приїздить, прибігайте В. М. П., бо то страшний огонь“.

І мусіли в таборі сильно перелякати ся, коли не вважаючи на потребу війська згодили ся ослабити сили і вислати зараз дві тисячі кавалерії, що творило з єпископською піхотою показну силу.

Костка був із дваїцять кількома людьми в замку, коли його обляжено. Амуніції не мав ніякої. Палив на мурах огні, бажаючи повідомити про свою небезпеку Савку, що мав сторожити в лісах. Але чи крізь ліс не видно було, чи з якої иньшої причини, досить, що підмоги не було. І, як пише літопись: „Три дні боронив ся, як лев — виривав мармурову підлогу, ломав із даху гонти, топив із вікон олово — і боронив ся до останку“. І був би може діждав ся підмоги, як би не зрада найблизшого. Коли четвертого дня змучений задрімав ся спертій на мур по свіжо відбитім штурмі, Чепец, увільнений ним із шибениці, порозумів ся з командантом і за приобіцяну ласку отворив йому браму.

Наперський піддав ся в надії, що хлопці відібють його по дорозі. Але єпископський командант, мабуть прочуваючи се, покинув піхоту, а сам із кавалерією повіз Наперского швидко понад Попрад через Санч і зробивши велике колесо, прибув до Кракова.

Тут Наперський заявив в очі єпископови, що він син Володслава, і відкликав ся до сойму.

Ся заява була для нього засудом, бо єпископ надіючи ся, що король іменує його примасом, коли усуне його претендента, скликав своїх довірників і по короткій нараді засудили його без суду на паль!

День був погідний. Його везли на драбнястім возі, укоронувавши для погорди вінцем із хвої. А юрба вийшла дивити ся, як будуть тратити „королівського сина“. Та сама юрба, вічно глупа, що вела за місто Христа, та сама юрба, ласа на вішанє. І везли його Гродзкою вулицею на Кшемйонки — а він стояв гордо на возі — і глядів на Татри. Всю надію в'осереджував в очах. Йому здавало ся, що ось-ось закурять ся всі гостинці, затрясєть ся повітрє і гірняки громом спадуть по свого „вовводу“. Могли би рознести Краків — стільки їх там на Підгалю. Але тиша була велика, ні сліду голосу. Здаєть ся, що Наперський цілу душу втопив в очах — і глядів на Татри...

В кінці привезли його на Кшемйонки. Сонце стануло на полудні, білість була велика довкола і тиша, глуха як небо.

Наперський зібрав іще всю волю в очі — і довго, довго, уперто глядів... Опісля виступила йому на лице незвичайна блідість, криваві краплі поту зросили чоло, а очі зайшли помалу туманом. Обернув ся ще довкола і доглянув у юрбі кобзаря з під

Татрів. Прикликав його рухом руки і казав йому грати і співати гірнячі пісні.

І при голосі тих гірнячих пісень вбито його на паль.

Мав 25 літ, коли згинув.

Чого-ж він хотів?...

Усунути нездару-короля, пожертвувати Хмельницькому польських магнатів, що пкали вітчину до згуби, вхопити міцною рукою керму, оперти ся на народі і утворити з Україною два народи на нових основах... Дух реформ короля Володислава жив у його сину, Костці, і він словняв тільки заповіт свого батька.

* * *

Не знати, як король приймив звістку про смерть Костки. Одначе єпископ Гембіцький не став примасом. На соймі порушено справу Наперського, хоч пізно. Шляхта „скакала королеви до очий“, закидаючи йому співучасть в убійстві братанка.

Веспазіян Коховський пише виразно на адресу короля в своїх „Fraszkach“ :

Cóż to za nowy kucharz nam się zjawił?

Miasto pieczeni, Kostkę nam na rożen wprawil.

Але по короткім часі забуто про те і Костка почав чим раз більше губити ся в тіни кривавої минувшини. Історія мало говорить про нього, називаючи його звичайним авантюриком. У пам'яті народа загинув також, хоч то не так давні часи.

З тих збираних хлопів потворили ся опришківські шайки і довго-довго товкли ся по горах. Про них ходили й ходять оповіданя і про якогось найбільшого їх ватажка, незвичайно шляхотного і сильного. Можливо, що особа Наперського, зьлокалізована, перейшла тут на Підгалю в легенду про Яношіка...

Переклав *В.*

